

Ігор Мацюк

СТАНОВЛЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРОФЕСІЙНИХ АРМІЙ: СКОПІТАРІЇ, ПЕТРІНАЛІЇ Й АРКЕБУЗИРИ

Вперше в українській історіографії досліджено появу перших підрозділів, озброєних ручною вогнепальною зброєю. Цей період завершив останній етап становлення європейських професійних армій. Особливу увагу приділено технічним характеристикам зброї, особливостям її застосування, структурі і чисельності підрозділів та їх участі в польових битвах.

Ключові слова: *вогнєві трубки, скопітус, скопітарії, петрінал, петріналії, ручні бомбарди, аркебузи, аркебузири.*

Актуальність теми дослідження полягає у вивченні історичного досвіду останнього етапу завершення становлення європейських професійних армій – формування перших підрозділів, озброєних вогнепальною зброєю, і їх застосування в польових битвах. Цей завершальний етап становлення професійних армій не отримав ще належного висвітлення як в українській, так і в зарубіжній історіографії, де його розглядають у відриві від проблеми переходу до професійних армій.

Мета роботи – дослідити появу перших професійних стрілецьких підрозділів, озброєних ручною вогнепальною зброєю, тактико-технічні можливості цієї зброї й особливості її застосування, а також організаційні і бойові можливості цих підрозділів. В українській історіографії ця теза не висвітлена зовсім. Побіжно її торкалися Л. Кривизюк [7, с. 369-376], М. Куцин [8, с. 92-97; 9, с. 139-150; 10] та Л. Войтович [2, с. 164-175; 3, с. 64-79] під час постановки проблеми переходу до професійних армій у середніх віках. Зарубіжні дослідники [39, р. 59-105; 23, р. 36-39; 42, р. 11-41; 45, р. 324-329; 35; 50; 26; 29; 30; 28; 44; 43, р. 198-239; 25, р. 240-265; 16; 40, р. 3-32; 20, р. 176-201; 17; 22; 32, р. 126-154 old; 38] розглядають цю проблему у відриві від переходу до професійних армій, а ргіогі висуваючи тезу, що саме ручна вогнепальна зброя зумовила такий перехід.

Новизна пропонованого дослідження в сукупному аналізі появи перших підрозділів, озброєних ручною вогнепальною зброєю і їх в еволюцію військової справи та появу професійних армій.

Недоліки феодального війська, перш за все недисциплінованість і небажання підпорядковуватися єдиному командуванню, а також сепаратизм більших феодалів зумовили пошуки можливостей формування професійного найманого війська. Першим перехідним етапом до професійного найманого війська стали формування *сержантів*, тобто озброєних і навчених коштом скарбниці лицарів нешляхетного походження з правом отримання феоду за вислугу, та *кондотьєрів*, тобто командирів професійних формувань (компаній), які укладали з правителями міст-держав чи князівств *кондотту* (договір про найм на військову службу, який регламентував обов'язки, плату і терміни несення служби). Кондотьєри самі займалися комплектацією, озброєнням і підготовкою своїх формувань. У XV ст. в італійських землях, де на той час сформувалося більше трьох десятків держав, які вели між собою безперервні війни за гегемонію, спірні території чи торговельні суперечності, компанії (роти) кондотьєрів стали основними військовими формаціями.

Але *сержанти* і *кондотьєри* були, по суті, модернізованими лицарськими формаціями, які носили лицарське озброєння і копіювали лицарську тактику, пристосовуючи її до нових умов, викликаних появою формацій арбалетників і лучників та поверненням на поле бою піхоти, яка отримала на озброєння довгі списи та різновиди алебард і захисні обладунки. Крім того, утримання сержантів і кондотьєрів було не дешевше від утримання лицарського війська, лише з тією різницею, що останні не проявляли сепаратизму. Однак, коли грошові ресурси завершувалися, кондотьєри зі своїми ротами переходили на службу до більш багатих сюзеренів, нерідко ворогів своїх попередніх наймачів. Ще однією складовою їх діяльності було намагання захопити в по-

лон якнайбільше противників, зрозуміло з елітних верств, викуп за яких, а також усе озброєння, вартість якого постійно зростала, переходили до переможця. Кондотьєри нерідко свідомо чи не свідомо відмовлялися від повного розгрому противника, берегли свої роти і, відповідно, щадили суперників, із якими могли невдовзі воювати під тими ж прапорами.

Доходило до того, що окремі прославлені кондотьєри закінчували під сокирою ката. Так Франческо Буссоне да Карманьола (бл. 1390 – 1432), син простого селянина, капітан-генерал міланського герцога Філіпо Марії Вісконті, граф Кастельнуово і губернатор Генуї, змушений у 1424 р. через підозру герцога втікати з Мілану і поступити в 1425 р. на службу до Венеції, очоливши венеційське військо у війні з Міланом, добившись блискучих перемог, отримавши в нагороду графства К'ярі і Роккафорте, був заарештований, звинувачений у зраді і, одягнений у малиновий бархат, із кляпом у роті і скованими за спиною руками, був обезглавлений між двома колонами п'яцети напроти палаццо дожів. Кат виявився невинним і відрубати голову вдалося тільки з третього разу. Враховуючи заслуги капітан-генерала перед Республікою св. Марка, його вдові та дочці була призначена значна пенсія. Тіло кондотьєра на їх прохання було відправлено в Мілан і поховано в церкві Сан Франческо [21; 19; 4, с. 478].

Такий стан речей спонукав сеньйорів, у першу чергу багаті міські комуни, які очолювали прагматики-бюргери з багатих купецьких гільдій, до пошуків як скорочення самих найманих формацій, так і заміни їх іншими. Тому вони підтримували будь-які технічні новинки в областях озброєння і їх практичне застосування.

Ці пошуки завершилися появою вогнепальної зброї. Твердження про винайдення пороху в Китаї бл. 618 р. до н. е. помилкове, тільки в 1044 р., за імператора Жень-Цзуні, з'явилася реляція з описом цього винаходу, а перша достовірна згадка про застосування китайцями вогнепальної зброї під час оборони Кан-фенг-фу від монголів датована 1232 р. [13, с. 391-392]. Від китайців через Індію секрет пороху і перших зразків вогнепальної зброї проник до арабів. Араби нібито вже в 1118 р. застосували перші гармати під час облоги Сарагоси*, а в 1132 р. уже відливали кулеврини 4-фунтового калібру [12, с. 197].

З початку XIV ст. вогнепальна артилерія почала з'являтися на озброєнні більшості європейських держав. Однак вона була громіздкою, неефективною в польовій битві і складною для транспортування. Тому перше застосування ця артилерія знайшла виключно під час оборони та облоги замків і фортець. Відразу ж розпочалися пошуки конструкцій ручниць, тобто менших гармат, які можна було би транспортувати й обслуговувати одному воїну. Перші такі *ручниця* чи *вогневі трубки* (feuerrohr) обслуговувалися двома воїнами. Їх ствол був закріплений на довгій дерев'яній жердині. Один воїн за допомогою цієї жердини утримував ствол у потрібному напрямку, тоді як інший власне робив постріл, піднісши до запального отвору, куди засипався порох, тліючий гніт. Перевозилася така ручниця на легких колісних парах [1, с. 319].

Уже в 1364 р. маємо першу інформацію про *ручниця*, які обслуговувалися одним стрільцем. Така ручна бомбарда отримала назву *скопітус* (від лат. *Scopitus* – *прут, різка*). Ця ручна бомбарда була схожа на трубку-ствол довжиною 18-20 см, що закінчувалася жердиною з кільцем на кінці (загальна довжина 50-70 см). Трубка була калібром 13-25 мм. Скопітус носився на шийному ремні, до якого кріпилося його кільце. Під час пострілу його ставили на вилку, закріплену в передній частині сідла. Вага зброї з вилкою була до 8 кг. Стріляли кам'яними та свинцевими ядрами, запальний отвір знаходився в кінці трубки біля її кріплення до жердини. Порох запалювався з допомогою палички, прожитку селітрою або ж запаленого гніту. Дальність стрільби була невеликою – 15 м, але кулі пробивали навіть комбінований панцир. У 1364 р. влада Перуджі замовила виготовлення 500 таких скопітусів. Під 1381 р. маємо інформацію про підрозділ *скопітаріїв* чисельністю 30 стрільців у війську імперського міста Аусбургу. У 1388 р. у війську іншого імперського вільного міста Нюрнбергу було 48 стрільців [1, с. 319].

Воїни, озброєні скопітусами, зображені на фресці з 1343 р. у монастирі Паоло ді Нери в Лечета, що поблизу Сієни [41, р. 94].

Вдосконалені скопітуси у Франції отримали назву *петрінал* (petrinal) від *poitrine* – груди (їх звично приставляли до сталевого нагрудника). З Франції ця зброя швидко поширилася в Каталонії, Арагоні та Кастилії, а також у німецьких князівствах. В італійських державах петрінали мали

* Фрідріх Енгельс взяв цю інформацію з дослідження іспанського арабіста Хосе Антоніо Конде (1765–1820) «Історія панування арабів у Іспанії, написана на основі різних арабських рукописів і мемуарів» (Conde J. A. Historia de la dominacion de los arabes en Espana, sacada de varies manusritos y memorias arabigas. – Т. 1-3. – Madrid, 1820–1821). Але джерело цього повідомлення, як і праця Х.А.Конде, нам недоступні.

мідні або бронзові трубки довжиною 40-50 см при діаметрі каналу 13-30 мм. Запальний отвір знаходився збоку під час кріплення трубки до жердини. З XV ст. з'явилася кришка, яка запобігала висипанню порошу із запального каналу. Трохи пізніше жердина трансформувалася у приклад, запозичений за формою від арбалета. Запальний гніт пропитувався селітрою. Стріляв петрінал свинцевими кулями (на 2,5 мм меншими за діаметр трубки), які загортали в ганчірку. Ефективна дальність стрільби сягала 15 м. [23, р. 36-39]. За свідченням Пієроні Беллі (1430 р.), кулі пробивали доспіхи і могли звалити двох або ж і трьох чоловік, які були без доспіхів [14, с. 72].

Скопитарії та *петріналиї* були кавалерійськими підрозділами. Вперше *ручніці* в піхоті застосували чеські гусити в першій чверті XV ст. Їх ручниці мали короткі трубки діаметром 26-33 мм, у таборитів – 15 мм. Враховуючи низьку скорострільність, гуситська піхота вела вогонь, використовуючи польові укріплення у вигляді окопів із брустверами, але частіше – рухомий вагенбург із окованих возів [31, с. 101].

Скоптуси та *петріали* були недосконалою, ненадійною і малоефективною зброєю. Скорострільність англійських довгих луків і навіть арбалетів переважала їх у рази. Про прицільну стрільбу з цієї вогнепальної зброї не доводиться навіть говорити. Ефективна дальність також у 10-15 разів поступалася ручній стрілецькій зброї, пробивна можливість ледь дозволяла тягатися з арбалетами. Крім того, стрільба підносила густий дим, який окутував перш за все власні лави і заваджав на полі битви. Ще однією проблемою була сильна віддача. Вилка не справлялася з компенсацією цієї віддачі, а перші спроби замінити жердину на приклад арбалетного типу не покращили процес стрільби. Однак надія на вдосконалення ранньої ручної вогнепальної зброї штовхала зацікавлені в її прогресі кола, перш за все міської еліти, до продовження спроб і подальшого фінансування розробок. І потрібно сказати, що ці спроби себе оправдали у подальшому вдосконаленні цієї зброї [1, с. 319-320].

Недосконалість ручної вогнепальної зброї привела до того, що вона використовувалася тільки частково і в парі з давно перевіреними і надійними англійськими луками та арбалетами. Першою великою битвою, яка довела перевагу вогнепальної зброї, була битва біля Босворту на завершальному етапі Війни Білої і Червоної рож 22 серпня 1485 р. Цікаво, що більшість дослідників, які описують цю битву, відносять англійські ручниці (фактично, ручні бомбарди, стволи яких були закріплені на дерев'яній підставці) [6, с. 60-62]) до артилерії [15, р. 151-188].

Ручними бомбардами були озброєні кінні стрільці з армії короля Річарда III. Вони переміщалися навколо болота, обираючи зручніші позиції для обстрілу противника [43, р. 220-221]. Звичайно, вирішальну роль у битві зіграла низка випадкових обставин, зокрема загибель герцога Норфолка в першій стадії битви [29, р. 325], та підступний удар у спину Вільяма Стенлі в момент, коли відчайдушна атака короля мало не завершилася загибеллю претендента графа Річмонда [43, р. 224-225].

Велика віддача *ручніць* привела до пошуків перенесення її сили на інший, нерухомий предмет. Із цією метою ствол під дулом отримав крюк, який під час пострілу впирався у стіни чи стовпи. Так з'явилися важкі ручниці, названі в російських землях *пиццалями*. Дальший розвиток цих гаківниць призвів до появи нового виду ручниці – *аркебузи*. Назва цієї зброї походить від цього крюка – *Nakenbüche* [1, с. 319–320]. *Гаківниці* не мали дерев'яного ложа, як у *скоптасі* та *петріналиї*, вони закінчувалися жердиною – хвостовиком. До цього хвостовика приробили гострий шип-крюк. Зменшуючи вагу і калібр гаківниці, щоб можна було її використати не тільки під час оборони фортець чи вагенбургу, цей шип вставили у призматичний дерев'яний брусок – *приклад*. Так з'явилася перша *аркебуза*. Ця зброя була сконструйована німецькими майстрами. Перша згадка відноситься до 1379 р. [6, с. 60–62]. Вага аркебузи була в межах 3 кг, калібр – 15-17 мм, ефект стрільби – 30–35 м, початкова швидкість кулі – бл. 300 м/с. Згодом дальність стрільби була доведена до 100 м. У Музеї Війська Польського у Варшаві зберігається аркебуза XV ст. довжиною 93 см, вагою 3,18 кг і каліром 16 мм [Інв. номер 24221x 22] [50, с. 199]. До 1470 р. ствол аркебузи стали укріпляти в суцільну дерев'яну ложу, яка закінчувалася прикладом. Перші ложі мали прямі приклади, а ствол кріпився штифтами. Далі з'явилися фігурні приклади, які забезпечували впирання до плеча. Причому форми прикладів зберегли національні особливості: німецькі, французькі, італійські та іспанські. Запал і надалі відбувався за допомогою гніту. Стрілець змушений був слідкувати за ним, а під час пострілу відвертати голову, щоб порох не обпалив обличчя. Тож про прицільну стрільбу говорити не доводилося.

Близько 1420 р. почалися зачатки *гнотового замка*, який складався з двоплечевого важіля, на кінці якого в щілину вставляли гніт. Натиснувши пальцем на спуск (нижнє плече важіля),

стрілець викликав опускання верхнього плеча (курка) і гніт падав на поличку з порохом. Цей спосіб був недосконалим, гніт часто задувався або викидався з кріплення тиском, який виникав під час згорання затравленого пороху. Тоді зброярі зв'язали важіль-спуск із пружиною, дякуючи чому *гнотовий курок* після загорання пороху вертався у попереднє положення. Між 1480–1500 рр. гнотовий замок отримав другу пружину – ударну. Після того, як спрацьовував спуск, курок одним ударом опускався на поличку. Так з'явилися *ударно-гнотові замки*. Близько 1530 р. була винайдена поворотна кришка полички, яка зберігала порох від висипання і намокання [1, с. 321–322].

На межі XV–XVI ст. був винайдений *колісний замок*. Перші ескізи такого замку приведені в альбомах 1500 р. відомого ренесансного митця та інженера Леонардо да Вінчі (1452–1519). Найстаріший екземпляр, виготовлений у відомому зброярському центрі – Нюрнберзі в 1504 р., зберігається в Музеї армії в Парижі. *Колісний замок* складається з закріпленого на осі плоского коліщатка з насічкою на краях. Коліщатко має пружину і виступає над верхнім краєм полички. За допомогою ключа механізм затягували так, щоб звести коліщатко на три чверті обертання. Перед пострілом курок, у губках якого був закріплений шматок піриту (залізного колчедану), таким чином, притискався до полички, що пірит лягав на край коліщатка, натискання на спусковий курок визволяло пружину, і коліщатко швидко оберталося. Під час його тертя до піриту виникала іскра, від якої запалювався затравочний порох [1, с. 323].

Аркебузи стріляли як із сошки, так і з руки. Зрозуміло, що про прицільну стрільбу і далі не йшлося, тому ефект давала тільки залпова стрільба. Для цього потрібно було синхронно заряджати зброю і дотримуватися повної синхронізації в бою. У швидкості заряджання, яке в перших аркебуз вимагало 32 послідовних прийомів, ця зброя значно поступалася лукам та арбалетам. Добре треновані аркебузири могли дати залп через півтори – дві хвилини. Тому *аркебузири* мусили прикриватися *пкінерами*, особливо під час кінних атак. Спочатку співвідношення аркебузирів із пікінерами в піших ротах складало 1 до 3. З удосконаленням аркебузи до кінця XVI ст. число аркебузерів зрівнялося з пікінерами. З метою збільшення скорострільності та ефективності вогню початково аркебузири застосовували тактику, яка отримала назву *караколь* (від ісп. *caracol* – *слимак*). Цю тактику вперше запровадив у війні з іспанцями нідерландський полководець Моріц Оранський (1567–1625) на початку 1590-х рр. Суть цієї тактики полягала в бойовому порядку аркебузирів глибиною у 12 шеренг. Зробивши залп, перша шеренга робила повороти направо-наліво і швидко відходила назад, де починала перезаряджати свої аркебузи. У цей час вогонь відкривали наступні шеренги. У такий спосіб не тільки підвищувалася ефективність вогню: можна було повільно рухатися вперед або ж відступати назад [48, р. 86-102; 24, р. 74-80].

Вдосконалення аркебуз швидко дозволило використовувати їх у кавалерії. Кінні аркебузири стають звичними вже з початку XVI ст. і повністю витісняють формації скопітаріїв та петриналіїв. У піхотних з'єднаннях аркебузири також починають тіснити лучників та арбалетників.

Однією з перших битв, у якій аркебузири доказали свою перевагу, була битва біля Чериньйоле 8 квітня 1503 р. у ході Неаполітанської війни 1501–1503 рр. між Францією та Іспанією. Іспанським військом командував Гонсальво Фернандес де Кордова (1453–1515), прозваний *Великим капітаном*. Він мав досвід воєн з еміром Гранади (1483–1492). Зайнявши місто Чериньйоле з військом із 4 тис. піхотинців (із них бл. 1 тис. аркебузирів), 1800 кінних латників і 500 легких кавалеристів, із яких частина теж була аркебузирами, іспанський полководець розташував своє військо біля підшви гори, на якій було збудоване місто, використавши глибоку канаву, яку додатково укріпив бруствером. Французьке військо очолював молодий племінник короля Людовика XII – Гастон де Фуа герцог де Немур (1489–1512). Його військо мало 500 жандармів (важких латників), 1500 легких кінних латників і 4 тис. швейцарських пікінерів. Недосвідчений полководець відразу ж кинув своє військо в атаку. На правому фланзі розмістилися жандарми, яких очолив сам герцог, у центрі – *терція* швейцарської піхоти, якою командував Шанд'є, на лівому фланзі – Ів д'Алегр із легкою кавалерією. Іспанська піхота розмістилася за валом у 6 батальйонних колонах глибиною в 12 рядів. Кавалерія під командуванням князя Фабріція Колонна зайняла позицію перед валом, висунувши авангард, яким командував маркіз Дієго де Мендоза. Битва розпочалася залпами 28 французьких бомбард. Іспанці відповідали вогнем своїх 13 гармат. Жоден бік не добився якогось ефекту. Але в іспанців через необережність вибухнули дві порохові підводи і їх гармати замовкли. Досвідчений Гонсальво де Кордова зумів швидко опанувати ситуацію. Тим часом іспанський авангард зустрівся з наступаючими жандармами і швейцарцями, не витримав їх удару і почав відступати. Коні підняли пилюку, яка закрила іспанське військо. Жандарми, пересліду-

ючи противника, наскочили на канаву, про існування якої не підозрювали, і зупинилися. Герцог помчав вздовж канави, шукаючи місце для переходу, а в той час аркебузири відкрили вогонь. Герцог був поранений і впав із коня в канаву, де ледве не потонув. Жандарми, втративши командуючого, і не витримуючи вогню аркебузирів, почали відступати. Швейцарська піхота, яка підійшла, кинулася атакувати бруствер. Іспанські пікінери та алебардисти відразу ж прикрили аркебузирів, які продовжували з близької відстані розстрілювати швейцарських пікінерів. Від цього вогню загинув командир швейцарців Шанд'є і швейцарці теж почали відступати. Гонсальво де Кордова негайно розпочав контрнаступ. Піхота під командуванням Педро де Наварро перейшла у фронтальний наступ, а кавалерія, оточивши французів з флангів, змусила їх рештки втікати. Французи втратили від 3 до 4 тис. вбитими і пораненими. Результатом цієї битви було повне завоювання Неаполітанського королівства, столиця якого здалася без бою [36, р. 186-194; 18, р. 230; 11, с. 24-26; 46, р. 64-66; 37, р. 56].

Остаточню аркебузири довели свою перевагу у знаменитій битві біля Павії 24 лютого 1525 р. Французький король Франціск I із 26 тис. піхоти та 7 тис. кавалерії при сильному артилерійському парку (53 гармати) оточив Павію. Довідавшись про підхід союзної армії генерала Фернандо д'Авалоса маркіза ді Пескара (1489-1525) чисельністю бл. 23-25 тис. (насправді союзники мали 2,5 тис. латників, 17 тис. пікінерів і 3 тис. аркебузирів), король зосередив основну частину свого війська в парку Мірабелло, північніше Павії. Парк було обнесено стіною. Французький обоз розташувався в центрі парку навколо мисливського замку. Одна частина війська займала позиції біля східної стіни. Король із латниками та артилерією знаходився в північно-західній частині парку. Зовні парку, на схід від Павії в районі П'яти абатств розгорнулася швейцарська піхота, очолена маршалом Анн де Монморансі (1492-1567). Ще 5,5 тис. французів розташувалися на захід і південь від міста, продовжуючи його блокаду.

Генерал ді Пескара мусив прориватися до Павії з обозом припасів і грошей, бо комендант генерал Антоніо де Лейва (1480–1536) ледве стримував своїх найманців від бунту. Було домовлено, що сигналом для атаки будуть три холості постріли з гармати з певним інтервалом. Іспанський полководець послав саперів під командуванням капітана Салцедона до західної стіни парку, імітуючи атаки на фронт французького табору. Сапери вночі зуміли влаштувати пролом у стіні шириною до 60 м, про який противник до ранку так і не здогадався. Через нього в парк пройшли основні сили союзників, очолені кузеном полководця Альфонсо Альваресом д'Акіно маркізом дель Васто (1502–1546). Ці ударні сили склали 3 тис. аркебузирів, 3 тис. пікінерів і 300 кавалеристів. За ними рухався сам маркіз ді Пескара з 2 тис. латників і 2 тис. німецьких ландскнехтів, фланги якого прикривали фландрський генерал Шарль де Ланнуа (1487-1527) та колишній конетабль Франції, принц Шарль де Бурбон (1490-1527), кожен із 300 жандармами.

Битва розпочалася зустрічною сутичкою маркіза дель Васто з французьким загоном Карла Тірчеліна. Союзники встигли провести в парк артилерійську батарею з 16 гармат, частину кавалерії та піхоти. Тірчелін негайно повідомив короля і загін швейцарців біля східної стіни. Швейцарці, очолені Флорансом, атакували іспанців, захопили батарею, але через відсутність гарматів не змогли її використати. Тим часом гарнізон Павії генерала де Лейве, отримавши сигнал, вийшов із Павії і відрізав швейцарців де Монморансі. Аркебузири маркіза дель Васто зайняли мисливський замок і французький обоз. Із проходом у парк німецьких ландскнехтів Георга фон Фрундсберга (1473–1528) між ними і швейцарцями Флоранса зав'язалася жорстока битва. У цей час король, зібравши цвіт французького лицарства, легко відкинув іспанську кавалерію і вийшов на галявину до мисливського замку. І тут його кавалерія, яка перекрила можливість вогню французькій артилерії, сама потрапила під вбивчий вогонь іспанських аркебузирів. Особливо страждали коні, іноді кулі з близької відстані вражали двох вершників. Розгром довершили ландскнехти фон Фрундсберга, який, маючи чисельну перевагу над швейцарцями, перекинув на допомогу частину своїх підрозділів. Король Франціск I здався де Ланнуа, переможець маркіз де Пескара отримав кілька ран у сутичці з королівськими жандармами, від яких невдовзі помер. У цій атаці 3 тис. іспанських аркебузирів розгромили 8 тис. французів. Маркіз ді Пескара втратив близько 500 осіб, втрати французів склали, за різними оцінками, 10–12 тис., більшість із них загинули від куль аркебузирів [47, р. 139–142; 33, р. 225; 34, р. 30–76; 27, р. 142; 49; 11, с. 45–53].

Як бачимо, ненадійність і дороговизна утримання формацій кондотьєрів штовхали сеньйорів та верхівку міських комун на подальшу модернізацію війська, яка дозволила би скоротити його чисельність та вартість утримання. Після появи вогнепальної артилерії пішли технічні пошуки розробки ручної вогнепальної зброї. Незважаючи на недосконалість перших її зразків – *руч-*

них бомбард, ручниць, скопітусів і петріналів, які поступались англійським лукам і арбалетам, з'явилися перші формації *скопитаріїв* та *петріналіїв*. Ці формації довели свою ефективність у битві біля Босворту на завершальному етапі Війни Білої і Червоної рож 22 серпня 1485 р. Подальші пошуки привели до появи *аркебузи* і формацій *аркебузирів*, які після битви біля Павії 24 лютого 1525 р., стали основними формаціями піхоти більшості європейських країн. Масове використання ручної вогнепальної зброї розпочало новий етап еволюції військової справи.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бехайм В. Энциклопедия оружия. – Санкт-Петербург, 1995.
2. Войтович Л. Зародження професійного війська // Scripta manent. Ювілейний збірник на пошану Богдана Якимовича / Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 21. – Львів, 2012. – С. 164-175.
3. Войтович Л. Козацька піхота : озброєння, організація, бойові можливості на тлі європейської лінійної піхоти кінця XV – середини XVII ст. // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи. Збірник наукових праць. – Вип. 3. – Кам'янець-Подільський, 2012. – С. 64-79.
4. Гуковский М. А. Итальянское Возрождение. – Ленинград, 1990.
6. Энгельс Ф. Аркебуз // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – Т. 14. – Москва, 1959. – С. 60–62.
7. Кривизюк Л. Криза лицарства і початки формування професійного війська // Actes testantibus. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича / Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 10. – Львів, 2011. – С. 369-376.
8. Куцин М. М. Проблема кризи західноєвропейського лицарського війська XIV–XV ст. у сучасній історіографії // Аналітично-інформаційний журнал «Схід». – № 7(107). – Донецьк, 2010. – С. 92-97.
9. Куцин М. М. Нова та новітня французька історіографія Столітньої війни (1337–1453) // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки. – Вип. 17. – Острог, 2011. – С. 139-150.
10. Куцин М. М. Криза лицарського війська та початки формування професійних армій у XIV–XV ст.: історіографічний аспект / Автореф. дис. к. і. н. – Львів, 2011.
11. Марков М. И. История конницы. – Кн. 2. – Москва, 2007.
12. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – Т. 14. – Москва, 1959.
13. Овсінський Ю., Войтович Л. Вогнепальна зброя // Войтович Л., Козак Н., Овсінський Ю., Чорний М. Medium aevum: середні віки. – Львів, 2010. – С. 391-392.
14. Функен Ф., Функен Л. Средние века. VIII–XV века. Доспехи и вооружение. Москва, 2002.
15. Хэммонд П. Ричард III и битва при Босворте. – Санкт-Петербург – Москва, 2014.
16. Adams M. Echoes of War: a Thousand Years of Military history in Popular culture. – Kentucky, 2003.
17. Arfaioli M. The Black Bands of Giovanni : Infantry and Diplomacy During the Italian Wars (1526–1528). – Pisa, 2005.
18. Batista G. J. España Estratégica. Guerra y Diplomacia en la Historia de España. – Madrid, 2007.
19. Battistella A. Il conte Carmagnola. Stabilimento tipografico e litografico dell'annuario generale d'Italia. – Genova, 1889.
20. Baumgarten F. J. The French Reluctance to Adopt Firearming Thechnology in the Early Modern Period // The Heirs of Archimedes : Science and the Art of War Through the Age of Enligntenment. – Cambridge, 2005. – P. 176-201.
21. Bustelli F. A. Francesco Bussone. – Cesena, 1887.
22. Campilo A. La fuerza de la razón. Guerra, Estado y Ciencia en el Renacimiento. – Murcia, 2008.
23. Clephan R. C. An outime of the history and development of hand firearms, from the earliest period to about the end of the fifteenth century. – London, 1906. – P. 36-39.
24. Childs J. Warfare in the Seventeenth Century. – London, 2002. – P. 74-80.
25. Chimes S. Henri VII // Yale English Monarchs. – New Haven – London, 1999. – P. 240-265.
26. Delus A. G. El nombre y la naturaleza en el Renacimiento. – Mexico, 1985.
27. Diono J. La Batalia de Pavia, 24 de febrero, 1525. – Madrid, 1997.
28. Eltis D. The Military Revolution in Sixteenth-Century Europe. – New York, 1998.
29. Horrox R. Richard III. A Study of Service. – Cambridge, 1991.
30. Jones M. M. The Kind's Mother. Lady Margaret Beaufore, Contess of Richmond and derby. – Cambridge, 1993.
31. Kobielski S. Polska broń palna. – Warszawa, 1975.
32. Kovács P. E. Mátyás Idegen zsoldosserege (A «Fekete Sereg») // Mátyás a reneszánsz király. – Budapest, 2008. – 126-154 old.
33. Knecht R. J. Renaissance warrior and Patron. – New York, 1994.
34. Konstam A. Pavia 1525: The Climax of the Italian Wars. – Oxford, 1996.
35. Levis T. F. The Art of war in Italy, 1494–1529. – Westpont, 1973.
36. Losada J. C. Batalias Decisivas de la Historia de España. – Madrid, 2006. – P. 186-194.
37. Mallet M., Show C. The Italian Wars 1494–1559. – Harlow, 2012.
38. Meyer T. Bogen, Armbrust, Hakenbüsche. Entwicklung und technik der Fernwaffen des Mittelalters. – Norderstedt, 2009.

39. Meyrich S. R. Observations upon the history of hand fire – arms and their appurtenances // Archaeologia, or Miscellaneous tracts relating to antiquity. – Vol. 22. – London, 1829. – P. 59-105.
40. Michael C. The Military of Revolution in Russia 1550–1682 // The Journal of Military History. – Vol. 68. – London, 2004. – № 1. – P. 3-32.
41. Milli G. Andrea Fortebraccio conte di Montone. – Città di Castello, 1979.
42. Peterson H. L. Arms and Armor in Colonial America: 1526–1789. – Boston, 1965. – P. 11-41.
43. Ross C. Richard III // Yale English Monarchs. – New Haven – London, 1999. – P. 198-239.
44. Rowse A. Bosworth Field and the wars of the Roses. – Hertfordshire, 1998.
45. Seaver H. L. The Great Revolt in Castile. A study of the Comunero movement of 1520–1521. – New York, 1966. – P. 324-329.
46. Tafilowski P. Wojny włoskie 1494–1559. – Zabrze, 2007.
47. Taylor F. L. The art of war in Italy, 1494–1529. – Westport, 1973.
48. Ulrich F. L'Art de La Guerre. – Paris, 1941.
49. Wilson T. The Battle of Pavia. – Oxford, 2003.
50. Żigulski Z. Stara broń w polskich zbiorach. – Warszawa, 1984.

Стаття надійшла до редколегії 25.09.2015

Игорь Мацюк

СТАНОВЛЕНИЕ ЕВРОПЕЙСКИХ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ АРМИЙ: СКОПИТАРИИ, ПЕТРИНАЛИИ И АРКЕБУЗИРЫ

Впервые в украинской историографии исследовано формирование первых подразделений, вооруженных ручным огнестрельным оружием. Этот период знаменовал последний этап становления европейских профессиональных армий. Особенное внимание уделено техническим характеристикам оружия, специфике его применения, структуре и численности подразделений и их участия в полевых сражениях.

Ключевые слова: *огневые трубки, скопитус, скопитарии, петринал, петриналии, ручные бомбарды, аркебузы, аркебузиры.*

Ihor Matsiuk

FORMATION OF EUROPEAN PROFESSIONAL ARMIES: SKOPITARIES, PETRINALIES AND ARQUEBUSIERS

First in Ukrainian historiography investigational fpparance of the first subsections, armed a hand choothing-iron. This period was completed by the last of peat-time of becoming to the European professional armies. The special attention is spared technical descriptions of weapon, features of its application, structure and quantity of subsections, and them in the field battles.

Key words: *fire tube, skopitus, skopitaries, petrinal, petrinalies, hand bombard, arquebus, arquebusiers.*